

Олена Кохан

кандидатка історичних наук
старша наукова співробітниця,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Olena Kokhan

Candidate of Historical Sciences
Senior Research Fellow,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**ПОШТОВІ ЛИСТІВКИ ІЗ ЗОБРАЖЕННЯМИ КИЄВА
Й ВІТАЛЬНІ ЛИСТІВКИ КІНЦЯ 19 – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ
20 СТОЛІТТЯ ТА МАРКИ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ,
ЩО ЗБЕРІГАЮТЬСЯ В КОЛЕКЦІЇ НМІУ**

**POSTCARDS WITH THE IMAGES OF KYIV AND GREETING
CARDS OF THE LATE 19TH – FIRST HALF OF THE 20TH
CENTURIES AND POST STAMPS OF THE PERIOD
OF UKRAINIAN REVOLUTION, FROM THE NMHU'S COLLECTION**

Анотація

У статті висвітлено питання історії розвитку поштових листівок і марок та їхньої появи на території сучасної України на прикладі вітальних листівок і поштівок із зображеннями Києва кінця 19 – початку 20 ст., а також поштових марок періоду Української революції 1917–1921 років та Підпільної Пошти України 1940-х з колекції Національного музею історії України.

Ключові слова:

поштова листівка, марка, Київ, Георгій Нарбут, Антон Середя, Підпільна Пошта України.

Abstract

The paper aims to review the issue of historical development of postcards and post stamps and their appearance on the territory of modern Ukraine. This issue was covered with the help of greeting postcards and postcards with the views of Kyiv in the late 19th – early 20th centuries, and also with the help of post stamps of the Ukrainian Revolution 1917–1921 and the Underground Mail of Ukraine of the 1940s, from the collection of the National Museum of History of Ukraine.

Keywords:

postcard, post stamp, Kyiv, Heorhij Narbut, Anton Sereda, the Underground Mail of Ukraine.

Постановка проблеми. Стаття присвячена детальному огляду поштових карток і марок, що зберігаються в колекції Національного музею історії України, а також вивченню питання їхнього походження та використання в кінці 19 – на початку 20 ст. на території України.

Аналіз досліджень і публікацій. Історики й науковці почали приділяти увагу вивченню та дослідженню поштівків і конвертів досить недавно – у 1960–1970-х роках. Одними з перших робіт радянських дослідників стали «Художественные открытки и их собрание» В. Шалеєва й Е. Файнштейна¹, «В поисках необычайного: Из записок коллекционера» М. Тагрин², «Українські листівки та філокартія. Нотатки колекціонера» І. Бугаєвича³ та інші. Сам І. Бугаєвич присвятив дослідженню філокартії значну кількість статей, монографій і нарисів, як-от, окрім уже згаданої, «Кобзарство в матеріалах філокартії», «Марки революції 1905 року на Україні», «Філокартія Дніпробуду» тощо⁴.

У 2000-х роках з'явилося чимало публікацій на тему дослідження поштових листівків кінця 19 – початку 20 ст., як із краєвидами, так і вітальних. Зокрема, це повідомлення О. Друг⁵ – завідувачки відділу «Київ другої половини 17 – початку 20 ст.» Музею історії міста Києва, яка здійснює детальний аналіз

різдвяних поштівків означеного періоду, що зберігаються в колекції музею; повідомлення В. Літевчук⁶ про появу й поширення поштових листівків на території сучасної України того самого часу та багато інших розвідок з детальними ілюстраціями поштівків із краєвидами українських міст, а також вітальних великодніх і різдвяних.

На відміну від листівків, українські поштові марки почали досліджувати ще в 1940-х роках ті українські науковці, які виїхали з Радянського Союзу й мали можливість працювати в європейських та американських наукових установах і видавництвах. Серед їхніх праць варто згадати «Поштові марки України 1918–1943. Історія, короткий опис та класифікація» А. Чигринця⁷, «Каталог українських недержавних марок» Ю. Максимчука⁸, «Державні гроші України 1917–1920 років» М. Гнатишака⁹ та інші.

Сучасні дослідники продовжують працювати над виявленням і вивченням поштових марок періоду Української революції 1917–1921 років та марок Підпільної Пошти України; серед них є й співробітники музеїв, у колекціях яких зберігаються такі марки. Зокрема, наукова співробітниця Національного музею історії України Н. Кошова одну зі своїх статей присвятила маркам, виготовленим з ініціативи Любомира Рих-

¹ Шелеєв В. В., Файнштейн Е. Б. Художественные открытки и их собрание. – Москва, 1960. – 36 с.

² Тагрин М. С. В поисках необычайного. Из записок коллекционера. – Ленинград, 1962.

³ Бугаєвич І. В. Українські листівки та філокартія. Нотатки колекціонера. – Київ: Мистецтво, 1971. – 92 с.

⁴ Бугаєвич Ігор Васильович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cn.archives.gov.ua/fonds/rad/osob/bugaevich.html> (дата звернення: 13.12.2022).

⁵ Друг О. 100 років тому: українські різдвяні та новорічні листівки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vogue.ua/article/vogueman/kino/100-rokiv-tomu-ukrajinski-rizdvanyi-ta-novorichni-listivki-50896.html> (дата звернення: 20.11.2023).

⁶ Літевчук В. «Серце серцю вість подає»: з історії поштових листівків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://monitorwolynski.com/uk/news/2624-21912> (дата звернення: 10.11.2023).

⁷ Чигринець А. Поштові марки України 1918–1943. Історія, короткий опис та класифікація. – Брюссель, 1948. – 51 с.

⁸ Максимчук Ю. Каталог українських недержавних марок. Доповнення. – Ч. 1. – Мюнхен: Logos, 1957. – 152 с.

⁹ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історично-іконографічний нарис. – Клівленд: Український музей у Клівленді, 1974. – 376 с.

тицького в 1940–1960х роках¹⁰, а завідувач відділу історії України 14 – початку 20 століття О. Кучерук – історії виготовлення облігацій Українського державного національного фонду Української Національної Ради¹¹.

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основний акцент у пропонованій статті зроблено на огляді поштових карток, виготовлених у Києві в кінці 19 – на початку 20 ст., марок періоду Української революції 1917–1921 років і марок Підпільної Пошти України 1940-х, які дають загальне уявлення про способи листування того часу та зміст, що його вкладали графіки, які зображали на марках певні події, пов'язані з історією України.

Формулювання цілей статті. Основними цілями статті є:

1) здійснити короткий огляд інформації, що стосується появи поштових карток у світі й на території України;

2) охарактеризувати поштові картки із зображенням краєвидів Києва кінця 19 – початку 20 ст. з колекції НМІУ;

3) розповісти про появу вітальних поштівок на території України, зокрема тих, що зберігаються в колекції НМІУ;

4) з'ясувати історію походження поштових марок;

5) здійснити огляд поштових марок періоду Української революції 1917–1921 років з колекції НМІУ;

6) висвітлити діяльність Підпільної Пошти України на прикладі блоку поштових марок 1948–1949 років, які є частиною зібрання НМІУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині ми не уявляємо своє життя

без мобільних телефонів та інтернету, завдяки яким можемо бути на зв'язку 24/7 і дізнаватися про все, що відбувається у світі, лише за декілька хвилин, а то й секунд. Проте людство користується сучасними засобами зв'язку досить недовго. Ще декілька десятків років тому вже звичну для нас швидкість у спілкуванні годі було й уявити.

Згідно з офіційними документами, уперше поштову листівку було згадано 1777 року у французькому журналі «Almanach de la petite poste de Paris». Там зазначалося, що кожен охочий може здійснити поштове надсилання привітань і гравійованих картинок, які містять інформацію на будь-яку тему¹².

30 листопада 1865 року прусський поштовий радник Генріх фон Стефан запропонував упровадити «поштовий аркуш» для відкритих повідомлень, де з одного боку мало би бути місце для написання адреси, а з іншого – власне текст повідомлення¹³.

26 січня 1869-го професор віденської військової академії Еммануїл Герман опублікував статтю в газеті «Neue Freie Presse», де йшлося про необхідність введення «кореспондентської картки» для передавання текстового повідомлення, що не повинно було перевищувати 20 слів. Австро-угорський уряд схвалив цю ідею, і вже 1 жовтня того самого року такі картки з'явилися в усіх поштових відділеннях¹⁴. Тоді ж ними можна було скористатися і в поштових відділеннях Німеччини та Великобританії. 1870 року поштові картки з'явилися у Швейцарії, 1872 -го – у Російській імперії, 1873-го – у США, і до кінця 19 ст. поштові відділен-

¹⁰ Кошова Н. Любомир Рихтицький – творець підпільної пошти України. Філателія ППУ в українських музейних фондах // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 8. – Київ, 2022. – С. 244–257.

¹¹ Кучерук О. Облігації Українського Державного Національного Фонду Української Національної Ради // Нумізмати́ка і фалеристика. – № 2 (30). – Квітень–травень 2004.

¹² Літевчук В. Вказ. праця.

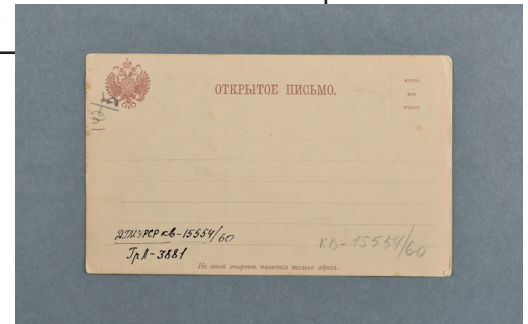
¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

Рис. 1. Київ, Десятинна церква. Поштівка (художній бік). Російська імперія. Початок 20 ст. (до 1904 р.)

Рис. 2. Київ, Десятинна церква. Поштівка (адресний бік). Російська імперія. Початок 20 ст. (до 1904 р.)

ня кожної європейської країни вже мали свої листівки¹⁵. 9 жовтня 1874 року представники 22 країн підписали у Швейцарії Бернський договір, згідно з яким було засновано Генеральний поштовий союз, згодом – Всесвітній поштовий союз, що діяв до 1925-го¹⁶.

Усі згадані листівки не мали жодних ілюстрацій. Згодом з'явилися чорно-білі, а вже в 1890-х – на початку 1900-х років – і перші кольорові хромолітографії, автотипії та фототипії, виконані в техніках цинкографії, ксилографії та геліографури¹⁷.

До 1904-го на адресному боці листівок зазначали винятково адреси відправника й отримувача, а на іншому боці були ілюстрації та місце для написання листа, що викликало додаткові незручності, оскільки траплялися випадки, коли текст писали на самих ілюстраціях. Тож 1904 року Всесвітній поштовий союз ухвалив рішення про розділення адресного боку листівки на поле для листа й адреси, а інший бік мав використовуватися лише для ілюстрацій.

Перші ілюстровані листівки й поштові картки з краєвидами українських

міст з'явилися в кінці 19 ст. в Галичині. 1895 року вийшла добірка кольорових листівок під назвою «Поклонъ изъ Кіева» авторства видавця Степана Кульженка, на яких були зображені різні краєвиди Києва: пам'ятник князю Володимирі, Успенський собор Києво-Печерської лаври й Ланцюговий міст. Згодом подібні листівки з'явилися в багатьох українських містах¹⁸.

У колекції Національного музею історії України є підбірка поштових карток кінця 19 – початку 20 ст. із краєвидами Києва, зокрема надруковані до 1904 року. Це листівки із чорно-білим зображенням Десятинної церкви¹⁹ (Рис. 1, 2), подільської вулиці, Андріївської церкви й Успенського собору Києво-Печерської лаври.

На поштівці із зображенням Успенського собору Києво-Печерської лаври, окрім власне назви пам'ятки, у правому верхньому куті міститься напис: «Кієвъ въ 70-хъ гг. XIX в.», а також текст, що його написав чорнилом чорного кольору чоловік, який приїхав до Києва, зняв там житло й надіслав повідомлення своїм дітям. Сама листівка сильно потерта,

¹⁵ Маркітан Л. П. Філокартія історична // Енциклопедія історії України. – Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. – Київ: Наукова думка, 2013. – С. 301.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Літевчук В. Вказ. праця.

¹⁸ Маркітан Л. П. Вказ. праця.

¹⁹ НМІУ. – ГРЛ-3881. Поштівка. Київ, Десятинна церква. Російська імперія. Початок 20 ст. (до 1904 р.).

пожовкла й має багато плям, що може свідчити про те, що нею постійно користувалися, перечитуючи повідомлення багато разів.

Окрему групу листівок з колекції музею становлять картки, надруковані після рішення Всесвітнього поштового союзу 1904 року, зокрема поштівки із зображеннями будівлі Київської поштової контори (колишньої садиби Головинського)²⁰, Києво-Печерської лаври²¹ та Золотих воріт²².

Текст, написаний на поштівці із зображенням Києво-Печерської лаври²³, свідчить, що син священника Павла Чеховича родом з Херсонської губернії приїхав з родиною до Києва і, купивши листівку із зображенням однієї з найвідоміших пам'яток міста та написом «Привѣтъ изъ Кіева», відправив повідомлення про свій безпечний приїзд: «Мы въ Кіеве, устраиваемъ свои дела, живы и здоровы». У правому верхньому куті – штампель чорного кольору

про відправлення листівки з Києва, під якою видно поштову марку, а поряд, ліворуч від неї, – штампель, що свідчить про отримання поштової картки в Херсонському поштовому відділенні, де вказано рік: «1910». Сама листівка потерта, з численними плямами, особливо з боку картинки, де помітні чорні смуги овальної форми, що вказує на ймовірні постійні використання, перегляд і перчитування. (Рис. 3, 4)

Поштова листівка із зображенням першого київського поштового відділення²⁴ містить ще менше інформації про отримувача, а відомості про відправника взагалі відсутні. На звороті листівки праворуч – напис: «Его / Высокородію / Ф. Ф. Лаура / Почтовый яз. 42 / Новочеркасск». З правого боку – київський штампель, який свідчить про те, що відправник передав поштівку з Києва в Новочеркаськ. У правому верхньому куті – поштова марка червоного кольору вартістю 3 коп. із зображенням імпера-

Рис. 3. Київ, Києво-Печерська лавра. Поштівка (художній бік). Російська імперія. Початок 20 ст. (до 1904 р.)

Рис. 4. Київ, Києво-Печерська лавра. Поштівка (адресний бік). Російська імперія. Початок 20 ст. (до 1904 р.)

²⁰ НМІУ. – ГРЛ-3939. Поштівка. Київ, пошта. Видавництво Д. Маркова (Київ). Російська імперія. Початок 20 ст.

²¹ Там само. – ГРЛ-3738/2. Поштівка. Київ, Києво-Печерська лавра. Російська імперія. Початок 20 ст. (після 1904 р.).

²² Там само. – ГРЛ-3736/6. Поштівка. Київ, Золоті ворота. Російська імперія. Початок 20 ст.

²³ Там само. – ГРЛ-3738/2. Поштівка. Київ, Києво-Печерська лавра...

²⁴ Там само. – ГРЛ-3939. Поштівка. Київ, пошта...

Рис. 5. Київ, пошта. Поштівка (художній бік). Видавництво Д. Маркова (Київ). Російська імперія. Початок 20 ст. (до 1904 р.)

Рис. 6. Київ, пошта. Поштівка (адресний бік). Видавництво Д. Маркова (Київ). Російська імперія. Початок 20 ст. (до 1904 р.)

тора. На двох круглих штемпелях чорного кольору, розміщених у правому верхньому куті, вказані дати: відправлення з Києва – «25 червня 1913 р.», отримання в Новочеркаську – «28 червня 1913 р.» (Рис. 5, 6)

Поштівка із зображенням Золотих воріт²⁵ зі зворотного боку не заповнена (Рис. 7, 8)

Усі означені листівки мають однотипне оформлення. Написи на них зроблені двома мовами: російською та французькою. У верхній частині – напис: «Всемирный почтовый союзъ. Россія. / Открытое письмо»; поряд – місце для марки. Центральна частина має лінії для написання повідомлення, що можуть бути розділені на дві частини двома додатковими вертикальними лініями. Унизу – назва пам'ятки, зображеної з художнього боку поштівки, або ж місце для написання адреси, як на листівці «Золоті ворота».

Окрім уже згаданих трьох поштівок, у музеї зберігаються й такі: із краєвидами на Олександрівську вулицю²⁶ (нині Михайла Грушевського), Бібіковський

Рис. 7. Київ, Золоті ворота. Поштівка (художній бік). Російська імперія. Початок 20 ст.

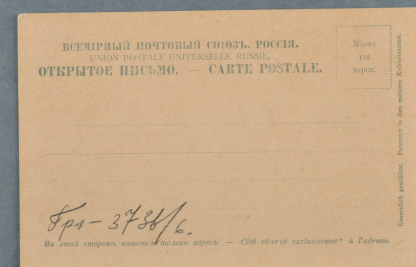

Рис. 8. Київ, Золоті ворота. Поштівка (адресний бік). Російська імперія. Початок 20 ст.

²⁵ НМІУ. – ГРЛ-3736/6. Поштівка. Київ, Золоті ворота...

²⁶ Там само. – ФК-164. Київ, Бібіковський бульвар. Картка постова художня. Видання «Хромосвет» (Київ). Російська імперія. 1913 р.

бульвар (сучасний бульвар Тараса Шевченка), Поділ²⁷, сад Купецького зібрання²⁸, Володимирський собор, пам'ятник Магдебурзькому праву, Європейську площу й будинок першого музею, набережну Дніпра²⁹ та Овруцьку вулицю³⁰.

Означені поштові картки підписані прізвищем одного з київських фотографів кінця 19 – початку 20 ст. Дмитра Маркова, який 1895 року відкрив власне фотоательє за адресою: вулиця Хрещатик, 6 (саме ця адреса й зазначена на самих поштівках). Щороку Дмитро Марков випускав від 30 тисяч до 36 тисяч фотографій із краєвидами Києва, Житомира й Одеси. Окрім того, у колекції його фотографій були царські портрети й картини відомих художників, серед них найбільший попит мали «Мадонна»

Рис. 9. З Різдвом Христовим!
Поштівка (художній бік).
Західна Європа. Початок 20 ст.

Рафаеля Санті, «Богоматір» Віктора Васнецова та «Христос у Гефсиманському саду» Генріха Гофмана³¹.

Значна кількість подібних листівок, де повідомлення писали відразу біля зображень, виходила друком і на заході України та містила краєвиди таких міст, як Львів, Чернівці, Тернопіль і Станіславів (нині Івано-Франківськ).

Окрему групу поштових листівок становлять вітальні з нагоди різних свят. Перша вітальна листівка з'явилася 1840 року, коли на прохання англійського державного чиновника сера Генрі Коула було створено й поширено поштівку з типовим нині привітанням: «Веселого Різдва й щасливого Нового року»³². Згодом такі листівки досить швидко поширилися всією територією Європи.

У кінці 19 ст. вітальні поштівки з'явилися й на території України. Декілька зразків таких листівок кінця 19 – початку 20 ст. зберігаються й у колекції Національного музею історії України: дві різдвяні й одна великодня.

Особливими атрибутами, що вирізняли вітальну різдвяну листівку початку 20 ст., були зображення ялинки (або гілочки ялинки), годинника, підкови, сажотруса, грошей, а також веселих дітей, убраних у зимовий одяг, іноді із зіркою, які йдуть колядувати³³. І обов'язковий напис: «З Різдвом Христовим!». Власне, одна з різдвяних поштівок з колекції музею містить сценку сніжного зимового вечора, де зображені діти з квітами в руках, вбрані у святковий одяг³⁴. (Рис. 9, 10)

²⁷ Там само. – ФК-513. Київ. Вид на Поділ. Поштівка. Російська імперія. Початок 20 ст.

²⁸ Там само. – ФК-706. Київ. Сад купецького зібрання. Поштівка. Російська імперія. Початок 20 ст.

²⁹ Там само. – ФК-950. Підбірка карток поштових художніх із краєвидами Києва. Російська імперія. Початок 20 ст.

³⁰ Там само. – ФК-1526. Київ. Овруцька вулиця. Поштівка. Російська імперія. Початок 20 ст.

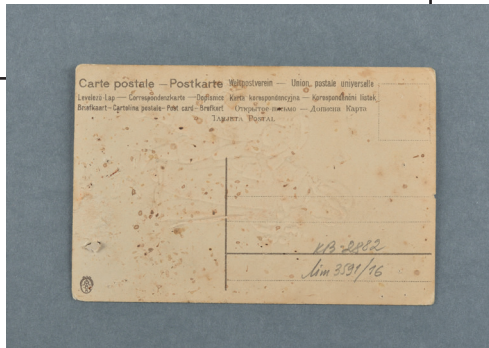
³¹ Старий Київ на фото. Хто вони – перші фотографи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spraga.info/2021/06/03/starij-kiiv-na-foto-hto-voni-pershi-fotografi/> (дата звернення: 20.11.2023).

³² Різдвяні листівки України кінця 19 століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://etnoхата.com.ua/statti/traditsiji/rizdvjani-listivki-ukrajini-kintsja-xix-stolittja/> (дата звернення: 17.11.2023).

³³ Друг О. 100 років тому...

³⁴ НМІУ. – ГРЛ-3591/16. З Різдвом Христовим! Поштівка. Західна Європа. Початок 20 ст.

**Рис. 10. З Різдвом Христовим!
Поштівка (адресний бік).
Західна Європа. Початок 20 ст.**

**Рис. 11. З Різдвом
Христовим!
Поштівка
(художній бік).
Німеччина.
Початок 20 ст.**

**Рис. 13. Христос Воскрес!
Поштівка (художній бік).
Німеччина. Початок 20 ст.**

**Рис. 12. З Різдвом Христовим!
Поштівка (адресний бік).
Німеччина. Початок 20 ст.**

**Рис. 14. Христос Воскрес!
Поштівка (адресний бік).
Німеччина. Початок 20 ст.**

На іншій – традиційний вертеп, прикрашений угорі зіркою та гілочкою ялини³⁵. На адресному боці – коротке повідомлення з привітанням і святковими побажаннями, надіслане 26 грудня 1909 року. (Рис. 11, 12)

Художньо вирізнялися й великодні вітальні листівки, де типовими були зображення паски, крашанок, людей, які гуляють на природі у святковому вбранні, ягняти, гілочок верби тощо. Одна з таких листівок зберігається в колекції НМІУ³⁶ – на ній зображено дівчинку в красивій святковій сукні рожевого кольору та з корогвою в руках.

(Рис. 13, 14) Біля неї по галявині, укритій молодою зеленою травою та квітами, іде ягня. Традиційного підпису «Христос Воскрес!» немає, але за жанровою стилістикою зрозуміло, що листівка – саме вітальна великодня. На звороті у верхньому лівому куті по вертикалі –

³⁵ НМІУ. – ГРЛ-3591/10. З Різдвом Христовим! Поштівка. Німеччина. Початок 20 ст.

³⁶ Там само. – ГРЛ-3591/8. Христос Воскрес! Поштівка. Німеччина. Початок 20 ст.

напис: «Printed in Germany», що може свідчити про те, що листівка поширювалася на території Австро-Угорщини.

Варто зазначити, що в колекції Національного музею історії України зберігаються вітальні поштівки кінця 19 – початку 20 ст., виготовлені в Німеччині (1907–1910), США (1907–1909) та Російській імперії (1904–1917)³⁷.

Важливим центром друкування українських вітальних листівок було місто Коломия, де ще в середині 19 ст. діяли 32 друкарні. 1902 року тут уперше з'явилися вітальні поштівки з ілюстраціями як українських, так і польських митців. Серед відомих метрів українського образотворчого мистецтва були Олена Кульчицька, Ярослав Пстрак, Осип Курилас та Антін Монастирський. Різдвяні й великодні поштівки Ярослава Пстрака перевидавалися навіть у 1920–1930-х роках³⁸.

Для оплати поштових послуг 1 травня 1840 року у Великобританії вперше у світі надрукували дві поштові марки із портретним зображенням королеви Вікторії. 1 червня 1850-го поштові марки увійшли в обіг в Австро-Угорщині і, відповідно, на тій території України, яка входила до її складу. Навіть після розпаду Австро-Угорської імперії на західних землях України до 1920 року продовжували використовувати поштові марки з гербом імперії, після чого польська адміністрація на всій території Речі Посполитої запровадила єдину грошову систему³⁹.

Перша поштова марка в тій частині України, що входила до складу Російської імперії, увійшла в обіг 1 січня 1858 року⁴⁰. Протягом 1865–1918 років для сплати послуг з доставлення пошти між мешканцями земських повітів і державними поштовими відділеннями земствам було дозволено мати власні поштові марки. Відповідно, ці марки були різних форм і виготовлялися різними способами – від надрукованих на гектографі до відтиснених мідним штампом. Перша земська марка вийшла друком у Верхньодніпровському повіті Катеринославської губернії 1 грудня 1866 року. Із 1884-го було затверджено всього п'ять типів таких марок: островський, арзамаський, бахмутський, петрозаводський і ардатовський⁴¹. Вартість поштового повідомлення по всій території Російської імперії (незалежно від місця відправлення та доставлення) становила 3 коп.⁴².

18 квітня 1918 року, згідно із законом Центральної Ради «Про надання міністрові фінансів права випуску розмінних марок», замість розмінних монет у грошовий обіг увійшли марки номіналом 10, 20, 30, 40 і 50 шагів, які друкували в Києві й Одесі в друкарнях Василя Кульженка та Юхима Фесенка відповідно. А вже 18 липня 1918 року в обіг увійшла перша серія марок за зразком грошей-марок («шагівок»), зображення для яких виконали художники-графіки Антон Середа й Георгій Нарбут.

³⁷ Давидова К. О. Розвиток привітальної листівки кінця 19 – початку 20 століття в загальноєвропейському контексті // Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство». – Вип. 40. – 2019. – С. 222.

³⁸ Там само.

³⁹ Цюпак Я. Поштові марки України. Каталог поштових марок 1850–2009 років, які мали обіг на територіях України. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2010. – С. 11–13.

⁴⁰ Там само. – С. 13.

⁴¹ Там само. – С. 62.

⁴² Паур І. В. Поштова листівка початку 20 ст. як елемент міської субкультури (на прикладі поштівок з видами Кам'янця-Подільського // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Т. 22. Присвячено 100-річчю від дня народження академіка П. Т. Тронька. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 267.

У колекції Національного музею історії України є поштові марки номіналом 10⁴³, 20⁴⁴, 30⁴⁵ і 40 шагів⁴⁶. Автором марок номіналом 10 і 20 шагів був Антон Середя. На марці «10 шагів» він зобразив тризуб на тлі стилізованого сонця (Рис. 15), проміння якого спадає на землю, а на марці «20 шагів» – селянина з косою, який дивиться на тризуб. (Рис. 16)

На марках номіналом 30 й 40 шагів авторства Георгія Нарбута зображено голову дівчини у вінку, яка символізує молоду Україну, у верхніх лівому й правому кутах – по тризубу, обрамленому рослинним орнаментом, у нижніх лівому

і правому кутах – по два схрещені поштові різки. На звороті марок – тризуб з написом: «Ходить / нарівні / з дзвінкою / монетою». (Рис. 17, 18)

У серпні того самого 1918 року, згідно з рішенням Міністерства пошт і телеграфів Української Держави, усі наявні на той час російські марки проштемпелювали спеціальним штемпелем у вигляді державного герба – тризуба. І надалі було заборонено на місцях використовувати непроштемпельовані російські марки, конверти, листівки, бланки тощо⁴⁷. Декілька таких марок зберігається в колекції НМІУ: це дві стандартні поштові марки обігової серії,

Рис. 15. Марка поштова першої обігової серії УНР. Рис. А.Середя. Номінал: «10 шагів». 1918 р.

Рис. 16. Марка поштова першої обігової серії УНР. Рис. А. Середя. Номінал: «20 шагів». 1918 р.

Рис. 17. Марка поштова першої обігової серії УНР. Рис. Г. Нарбута. Номінал: «30 шагів». 1918 р.

Рис. 18. Марка поштова першої обігової серії УНР. Рис. Г. Нарбута. Номінал: «40 шагів». 1918 р.

⁴³ НМІУ. – ФІЛ-424. Марка поштова першої обігової серії УНР. Рис. А. Середя. Номінал: «10 шагів». 1918 р.

⁴⁴ Там само. – ФІЛ-425. Марка поштова першої обігової серії УНР. Рис. А. Середя. Номінал: «20 шагів». 1918 р.

⁴⁵ Там само. – ФІЛ-426. Марка поштова першої обігової серії УНР. Рис. Г. Нарбута. Номінал: «30 шагів». 1918 р.

⁴⁶ Там само. – ФІЛ-427. Марка поштова першої обігової серії УНР. Рис. Г. Нарбута. Номінал: «40 шагів». 1918 р.

⁴⁷ Чигринець А. Вказ. праця. – С. 10–11.

Рис. 19. Марка поштова стандартна обігової серії з гербом Російської імперії та наддруківкою тризуб. Одеський округ «Одеса-2». Номінал: «2 коп.». Українська Держава, 1918 р.

одна з яких – Одеського округу⁴⁸, а інша – Київського⁴⁹. (Рис. 19, 20)

Із приходом до влади в Україні Директорії державна пошта УНР спершу планувала випустити марки із зображеннями Григорія Сковороди, Костянтина Острозького й Петра Дорошенка, що їх виконав Георгій Нарбут, але за браком часу для відповідної поліграфічної підготовки ухвалили рішення надрукувати знаки з уже наявних кліше, які були в обігу нетривалий час – до березня 1919-го.

27 серпня 1919 року адміністрація Директорії замовила виконання марок, автором яких став відомий художник Микола Івасюк. Ці марки увійшли в історію під назвою «віденські», оскільки їх надрукували у Відні в друкарні військово-географічного інституту накладом від 1 до 10 млн одиниць, проте вони так і не увійшли в обіг⁵⁰. У колекції Національного музею історії України є декілька зразків «віденських» марок Директорії: із зображеннями Тараса Шевченка (номіналом 20 гривень)⁵¹, Богдана Хмельницького (номіналом 10 гривень)⁵² (Рис. 21), Симона Петлю-

Рис. 20. Марка поштова стандартна обігової серії з гербом Російської імперії та наддруківкою тризуб. Київський округ «Київ-3». Номінал: «15 коп.». Українська Держава, 1918 р.

Рис. 21. Марка поштова «Богдан Хмельницький». Номінал: «10 гривень». 1920 р.

⁴⁸ НМІУ. – ФІЛ-3963. Марка поштова стандартна обігової серії з гербом Російської імперії та наддруківкою тризуб. Одеський округ «Одеса-2». Номінал: «2 коп.». Українська Держава, 1918 р.

⁴⁹ Там само. – ФІЛ-3964. Марка поштова стандартна обігової серії з гербом Російської імперії та наддруківкою тризуб. Київський округ «Київ-3». Номінал: «15 коп.». Українська Держава, 1918 р.

⁵⁰ Чигринець А. Вказ. праця. – С. 73.

⁵¹ НМІУ. – ФІЛ-432. Марка поштова «Тарас Шевченко». Номінал: «20 гривень». 1920 р.

⁵² Там само. – ФІЛ-441. Марка поштова «Богдан Хмельницький». Номінал: «10 гривень». 1920 р.

**Рис. 22. Марка поштова
«Симон Петлюра». Номінал:
«40 гривень». 1920 р.**

**Рис. 23. Марка поштова
«Українська Народна
Республіка». Номінал:
«60 гривень». 1920 р.**

**Рис. 24. Блок поштовий
«Українська Національна
Рада». 1948–1949 рр.**

ри (номіналом 40 гривень)⁵³ (Рис. 22) та зображенням будинку Педагогічного музею (сучасного Київського міського будинку учителя, номіналом 60 гривень)⁵⁴. (Рис. 23)

Окрему групу поштових марок становлять марки Підпільної Пошти України, що була заснована в Мюнхені 1949 року на волонтерських засадах як пошта бездержавного українського народу. Основними її функціями були: сплата за пересилання пошти в тих країнах, де проживали українці, які опинилися в еміграції, і графічна пропаганда через марки своєї втраченої держави. Саме так українці намагалися донести до інших країн інформацію про Україну, що на той час перебувала під окупацією Москви⁵⁵.

Засновником українських еміграційних поштових марок став Любомир Рихтицький, яких залучив до їх виготовлення видатних малярів Роберта Лісовського, Едварда Козака, Юрія

Костьова, Мирона Левицького, Степана Короленка й багатьох інших⁵⁶. Виготовлені марки поділялися на такі тематичні блоки: присвячені видатним історичним постатям, релігійним святим та історичним подіям. Особливу увагу приділяли подіям 20 ст.: збройній боротьбі за незалежність України та злочинам росії проти України, зокрема й Голодомору⁵⁷.

У колекції Національного музею історії України зберігається блок поштових марок номіналом 25 шагів, присвячений річниці підписання Акта Злуки. Ці марки в 1948–1949 роках виготовила Підпільна Пошта України⁵⁸. У верхній частині блоку – напис: «Українська Національна Рада», у нижній частині – напис: «Доплата на УНДФ 100 шагів». (Рис. 24)

Українську Національну Раду було створено в другій половині 1940-х. Уже 16–20 липня 1948 року в місті Аусбург у Баварії відбулася її перша сесія, в якій

⁵³ НМІУ. – ФІЛ-433. Марка поштова «Симон Петлюра». Номінал: «40 гривень». 1920 р.

⁵⁴ Там само. – ФІЛ-429. Марка поштова «Українська Народна Республіка». Номінал: «60 гривень». 1920 р.

⁵⁵ Кошова Н. Вказ. праця. – С. 248–249.

⁵⁶ Там само. – С. 249–251.

⁵⁷ Підпільна пошта України / Редактор Зенон Боровець. – Торонто–Львів: Літопис УПА, 2009. – 328 с. (Літопис Української Повстанської Армії, т. 47).

⁵⁸ НМІУ. – ФІЛ-1351. Блок поштовий «Українська Національна Рада». 1948–1949 рр.

взяли участь всі відомі на той час українські організації та спілки, прийнявши «Декларацію» й «Комунікат» Української Національної Ради. Очолив Раду Борис Іваницький – колишній міністр землеробства Директорії УНР⁵⁹.

З метою забезпечення діяльності Української Національної Ради та її Виконавчого органу в червні 1950 року було розглянуто питання грошової позики й облігацій для збору коштів.

Облігації Українського національного державного фонду було випущено в шести серіях відповідного номіналу в еквіваленті до доларів США^{60, 61}. Декіль-

ка зразків таких облігацій зберігаються в колекції Національного музею історії України⁶². **(Рис. 25, 26)**

Найщедріших благодійників нагороджували спеціально затвердженою грамотою за підписами головного комісара позички й керівника фінансового ресорту Української Національної Ради. Одна з таких грамот є і в колекції НМІУ: її видали 20 вересня 1952 року Миколі Кропивницькому за сплату 50 доларів⁶³. **(Рис. 27)**

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок. У колекції Національного музею історії України

Рис. 25. Облігація Українського національного державного фонду (лицьовий бік)

Рис. 26. Облігація Українського національного державного фонду (зворотний бік)

Рис. 27. Грамота Української Національної Ради, видана Миколі Кропивницькому за сплату на Позичку визволення України. 20 вересня 1952 р.

⁵⁹ Кучерук О. Вказ. праця.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Гнатишак М. Вказ. праця. – С. 225–226.

⁶² НМІУ. – ПГЗ-3990. «Позичка Визволення України». Облігація 2% Українського Національного Державного Фонду. 10 доларів. Серія Г № 11905. м. Мюнхен, ФРН. 1951 р.

⁶³ Там само. – РД-13249. Грамота Української Національної Ради, видана Миколі Кропивницькому за сплату на Позичку визволення України. 20 вересня 1952 р.

зберігається значна підбірка поштових листівок кінця 19 – початку 20 ст., а саме вітальні та із зображеннями українських міст, зокрема й Києва. Вони дають уявлення про один зі способів листування того часу – відправлення коротких повідомлень за допомогою листівок, а також є можливістю побачити вигляд міст у вказаний період. Окрім поштових листівок, у збірці музею є мар-

ки періоду Української революції 1917–1921 років та марки, випущені за сприяння Підпільної Пошти України в 1940-х. Означені музейні предмети можуть бути використані під час побудови виставок й експозицій, а також у наукових публікаціях, присвячених листуванню, розвитку пошти, грошовому обігу в Україні та історії підпільних українських організацій у першій половині 20 ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Бугаєвич І. В.** Українські листівки та філокартія. Нотатки колекціонера. – Київ: Мистецтво, 1971. – 92 с.
- Бугаєвич Ігор Васильович** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cp.archives.gov.ua/fonds/rad/osob/bugaevich.html> (дата звернення: 13.12.2022).
- Гнатишак М.** Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історично-іконографічний нарис. – Клівленд: Український музей у Клівленді, 1974. – 376 с.
- Давидова К. О.** Розвиток привітальної листівки кінця 19 – початку 20 століття в загальноєвропейському контексті // Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство». – Вип. 40. – 2019. – С. 219–227.
- Друг О.** 100 років тому: українські різдвяні та новорічні листівки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vogue.ua/article/vogueman/kino/100-rokiv-tomu-ukrajinski-rizdvanyi-ta-novorichni-listivki-50896.html> (дата звернення: 20.11.2023).
- Кошова Н.** Любомир Рихтицький – творець підпільної пошти України. Філателія ППУ в українських музейних фондах // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 8. – Київ, 2022. – С. 244–257.
- Кучерук О.** Облігації Українського Державного Національного Фонду Української Національної Ради // Нумізматика і фалеристика. – № 2 (30). – Квітень–травень 2004.
- Літевчук В.** «Серце серцю вість подає»: з історії поштових листівок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://monitorwolynski.com/uk/news/2624-21912> (дата звернення: 10.11.2023).
- Максимчук Ю.** Каталог українських недержавних марок. Доповнення. – Ч. 1. – Мюнхен: Logos, 1957. – 152 с.
- Маркітан Л. П.** Філокартія історична // Енциклопедія історії України. – Т. 10: Т–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. – Київ: Наукова думка, 2013. – С. 301.
- НМІУ.** – ГРЛ-3591/8. Христос Воскрес! Поштівка. Німеччина. Початок 20 ст.
- НМІУ.** – ГРЛ-3591/10. З Різдом Христовим! Поштівка. Німеччина. Початок 20 ст.
- НМІУ.** – ГРЛ-3591/16. З Різдом Христовим! Поштівка. Західна Європа. Початок 20 ст.
- НМІУ.** – ГРЛ-3736/6. Київ, Золоті ворота. Поштівка. Російська імперія. Початок 20 ст.
- НМІУ.** – ГРЛ-3738/2. Київ, Києво-Печерська лавра. Поштівка. Російська імперія. Початок 20 ст. (після 1904 р.).
- НМІУ.** – ГРЛ-3881. Київ, Десятинна церква. Поштівка. Російська імперія. Початок 20 ст. (до 1904 р.).
- НМІУ.** – ГРЛ-3939. Київ, пошта. Поштівка. Видавництво Д. Маркова (Київ). Російська імперія. Початок 20 ст.
- НМІУ.** – ПГЗ-3990. «Позичка Визволення України». Облігація 2 % Українського Національного Державного Фонду. 10 доларів. Серія Г № 11905. м. Мюнхен, ФРН. 1951 р.
- НМІУ.** – РД-13249. Грамота Української Національної Ради, видана Миколі Кропивницькому за сплату на Позичку визволення України. 20 вересня 1952 р.
- НМІУ.** – ФІЛ-424. Марка поштова першої обігової серії УНР. Рис. А. Середи. Номінал: «10 шагів». 1918 р.
- НМІУ.** – ФІЛ-425. Марка поштова першої обігової серії УНР. Рис. А. Середи. Номінал: «20 шагів». 1918 р.
- НМІУ.** – ФІЛ-426. Марка поштова першої обігової серії УНР. Рис. Г. Нарбута. Номінал: «30 шагів». 1918 р.
- НМІУ.** – ФІЛ-427. Марка поштова першої обігової серії УНР. Рис. Г. Нарбута. Номінал: «40 шагів». 1918 р.
- НМІУ.** – ФІЛ-429. Марка поштова «Українська Народна Республіка». Номінал: «60 гривень». 1920 р.

- НМІУ.** – ФІЛ-432. Марка поштова «Тарас Шевченко». Номінал: «20 гривень». 1920 р.
- НМІУ.** – ФІЛ-433. Марка поштова «Симон Петлюра». Номінал: «40 гривень». 1920 р.
- НМІУ.** – ФІЛ-441. Марка поштова «Богдан Хмельницький». Номінал: «10 гривень». 1920 р.
- НМІУ.** – ФІЛ-1351. Блок поштовий «Українська Національна Рада». 1948–1949 рр.
- НМІУ.** – ФІЛ-3963. Марка поштова стандартна обігової серії з гербом Російської імперії та наддруківкою тризуб. Одеський округ «Одеса-2». Номінал: «2 коп.». Українська Держава. 1918 р.
- НМІУ.** – ФІЛ-3964. Марка поштова стандартна обігової серії з гербом Російської імперії та наддруківкою тризуб. Київський округ «Київ-3». Номінал: «15 коп.». Українська Держава. 1918 р.
- НМІУ.** – ФК-164. Київ. Бібіковський бульвар. Картка поштова художня. Видання «Хромосвет» (Київ). Російська імперія. 1913 р.
- НМІУ.** – ФК-513. Київ. Вид на Поділ. Поштівка. Російська імперія. Початок 20 ст.
- НМІУ.** – ФК-706. Київ. Сад купецького зібрання. Поштівка. Російська імперія. Початок 20 ст.
- НМІУ.** – ФК-950. Підбірка карток поштових художніх з видами Києва. Російська імперія. Початок 20 ст.
- НМІУ.** – ФК-1445. Підбірка карток поштових «Втрачені пам'ятки Києва». Російська імперія. Початок 20 ст.
- НМІУ.** – ФК-1526. Київ. Овруцька вулиця. Поштівка. Російська імперія. Початок 20 ст.
- Паур І. В.** Поштова листівка початку 20 ст. як елемент міської субкультури (на прикладі поштівок з видами Кам'янця-Подільського // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Т. 22. Присвячено 100річчю від дня народження академіка П. Т. Тронька. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 265–275.
- Підпільна пошта України** / Редактор Зенон Боровець. – Торонто–Львів: Літопис УПА, 2009. – 328 с. (Літопис Української Повстанської Армії, т. 47).
- Різдвяні листівки України кінця 19 століття** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://etnoхата.com.ua/statti/traditsiji/rizdvjani-listivki-ukrajini-kintsja-xix-stolittja/> (дата звернення: 17.11.2023).
- Старий Київ на фото. Хто вони – перші фотографи** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spraga.info/2021/06/03/starij-kiiv-na-foto-hto-voni-persh-fotografi/> (дата звернення: 20.11.2023).
- Тагрин М. С.** В поисках необычайного. Из записок коллекционера. – Ленинград, 1962.
- Цюпак Я.** Поштові марки України. Каталог поштових марок 1850–2009 років, які мали обіг на теренах України. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2010. – 311 с.
- Чигринець А.** Поштові марки України 1918–1943. Історія, короткий опис та класифікація. – Брюссель, 1948. – 51 с.
- Шелеев В. В., Файнштейн Е. Б.** Художественные открытки и их собрание. – Москва, 1960. – 36 с.